

бібліотека), Рима (зокрема Ватиканські бібліотеки), Москви, Нью-Йорка, можливо, Стенфорда, Мінесоти, Вашингтона (про приватні колекції не йдеться). А напевно, примірники Учительних Євангелій ще десь зберігаються. Виняткова вартість запропонованого опису пам'яток (зокрема, стосовно повноти його елементів опису), хоча раніше у структурі опису мав би у них виступати зміст. Подекуди формально подані сучасні населені пункти, у церквах яких писалися чи зберігалися пам'ятки і т. д. (напр., 8 „мѣстечкѣ Пѣсе(ч)но“ (ойкомічний полонізм), сьогодні не „Пісечна“, а „Пісочна“ (С. 91—92).

Загалом видання є вагомим внеском у національну науку, окрасою серії таких видань на сучасному етапі. Воно водночас є специфічною мандрівкою автора у дивовижний світ науки у контексті Учительних Євангелій. Книжка під кожним оглядом свідчить про високі наукові параметри його автора — Галини Чуби, ад'юнкта кафедри українознавства Ягеллонського університету у Кракові, автора численних публікацій, присвячених розвитку українського проповідництва XVI—XVIII ст., в яких завжди прикута увага до джерел.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Лариса Масенко. Суржик. Між мовою і язиком.— К.: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія“, 2011.— 136 с.

Тема, напроми якої визначають ключові слова *суржик*, *суржикізація*, *суржикомовні*, останнім часом активізувала багатьох дослідників на пошуки ознак цих реалій українського мовного життя, причин їх виникнення, сфер побутування, на визначення місця суржику серед інших різновидів змішаних мов та навіть на те, щоб дати відповідне тлумачення термінові *суржик*.

У рецензованій книжці відомий соціолінгвіст Лариса Масенко узагальнює здобутки „суржикознавців“, виокремлює важливі, з її погляду, проблеми, над якими ще варто попрацювати.

Якщо лінгвісти, визначаючи ознаки суржику, намагаються не виявляти свого негативного ставлення, прагнуть зберегти нейтральність висловів, безсторонність термінів (*мішаний субкод; мовний гібрид; субкод, позбавлений на рівні ідіолекту стабільного узусу; безсистемне поєднання елементів двох мов; неорганічна українська мова тощо*), то всі інші — серед них письменники, освічені пересічні громадяни — називають це явище, не шкодуючи найчорніших барв: *сором української мови, явне зіпсуття, химерний мішанець, кровозмісне дитя білінгвізму, нечиста мова, брудна мова, вульгарний діалект, спалюжена мова, скалічена гібридна мова, мовний покруч, бачать уже академічний суржик та ін.* Щоправда, чуємо й провокативні гасла „Хай живе суржик!“

Однією з важливих проблем є термінологічне визначення цього специфічно українського явища мовної комунікації, певна чіткість щодо місця суржику в системі субмов змішаного типу (*піджин, креолізація, регіональне просторіччя, койне*). До речі, аналогічний мовленнєвий феномен витворився у Білорусі і називають його *трасянка* (первинне значення — неякісний корм для великої рогатої худоби, в якій до сіна „натрушують“ соломку). Авторка, зіставляючи погляди різних дослідників, шукаючи аналогій, розмірковує про сутність самого поняття. Вона солідаризується з твердженням Ю. Шевельова, що „історії суржика чи суржиків на Україні ще не написано“ (йдеться й про українсько-польські суміші XVI—XVII ст., і про церковнослов'янсько-староукраїнські мішанки доби Київської Русі). Л. Масенко обмежує жи-

вання терміна *суржик*, позначаючи ним лише українсько-російські мішані форми усного мовлення, пов'язуючи їхню появу з імперською асиміляційною політикою, початок якої наша історія датує кінцем XVII — початком XVIII ст.

Окремі розділи авторка присвячує історії виникнення й поширення суржику, закріплення його в масовій свідомості. Вона роздумує про джерела російщення, показує, як ішов процес розширення соціальної бази суржику. Це — і вияв вірнопідданости хохла, що добре ілюструє суржикове мовлення землячка з циноними гудзиками в поемі „Сон“, і солдатчина в царській Росії, що відбито в класичній літературі, і високий рівень неписьменности українських селян, який виник після ліквідації залишків українського самоврядування та впровадження особливих імперських порядків, про що, наводячи переконливі факти, пишуть історики. Авторка подає фрагменти зі спогадів відомих культурних діячів, політиків, фольклорні записи, наводить дані соціологічних опитувань, використовує тексти художньої літератури, польові записи, аналізує праці лінгвістів. Таке різноманіття використаних у книжці фактів дає змогу створити переконливу, калейдоскопічно скомпоновану картину суржикізації, показати її багаторічну тяглість і усвідомити: цей процес, відповідно до задалегідь продуманої стратегії, яка постійно оновлюється, збагачується щораз новими формами, своєрідно проявляється у різні часи-роки непу, в епоху українізації, наступу на неї та її знищення, в роки урбанізації, у післявоєнний час, коли суржикізації допомагала важка і тверда рука радянської практики штучного зближення мов і проголошення двох рідних мов, лінгво-етнічна міксація. Показано скоординованість дій і сплановану стратегію в мовленні Тарапуньки, його неперевіршеної послідовниці Верки Сердючки, учасників багатьох модних шоу; їхній сміх далекий від м'якого гумору, що веселить співрозмовника, від сердечности, добродушности; він спрямований на приниження, знищення людської, національної і мовної гідности. У цьому хорі свою важливу партію, дуже відповідальну та одну з основних, щоправда, в іншій тональності, професійно виконує церква, яка, на-

зиваючи себе українською, ігнорує все українське і зі своїми вірними веде діалог мовою чужинською, всупереч прийняттю у сучасному релігійному світі тенденціям. Однак про це лінгвісти поки що цютовливо мовчать.

Вдало дібраний цитатний матеріал не лише підкріплює відповідне положення авторки, а й дає імпульси для роздумів, додаткових висновків, асоціацій, спонукає до чину. Приміром, на с. 18—19 відомий єврейський діяч Володимир Жаботинський з приводу „недоладної суміші двох мов“, яку він почув від українського простоліду, подорожуючи Придніпров'ям, писав 1904 р.:

„Мене вразила їхня говірка — явне зіпсуття, явна хвороба української мови. Хохли просто сипали великоруськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українські; виходило дещо досить потворне [...]. Занападає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, а тому, що з ними цей говір народився і з ними зріс, тобто віддзеркалив у собі всі звиви й ухили психіки цього народу... Коли у вагоні третьої класи вслуховувався в цей сором української мови, мені — хоч я сам не малорос і не слов'янин — кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: „Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима стається збиток і згуба слов'янського добра!“ (С. 18—19).

Хоч і болісно сприймати ці слова сьогодні, однак переконуєшся: тільки подвижницька, жертвна праця, запліднена „міццю духу“, „силою любові“ (Іван Франко) великої спільноти інтелектуальних сил здатна перемагати підступні дії, вигравати битву за мову і повсякчас записувати її нестерті сліди „самостійно між культурні мови“.

Ми, галичани, повинні бути вдячні цьому мудрому і проникливому єврееві за глибоко людське розуміння наших справ і за такі його слова з цієї статті:

„...вона [мова.— О. С.] вмирає. Чи зникне остаточно, чи ще прокинеться й буйно розквітне — інше питання: адже не можна забувати, що українські мовляни живуть не лише в Росії, — а галицькі русини плекають свою мову, створюють нею літературу і не дозволять їй згаснути навіть тоді, коли останній Остапенко в Росії перехреститься на Євстафієва“.

Щоправда, і Галичина іншою стала, і мовна стійкість тут похитнулася. І про це також є факти в книжці (С. 37).

Окреме важливе питання, яке дослідниця розглядає, це лінгвістичний підхід до вивчення українсько-російської субмови. Професор називає українських „суржикознавців“, аналізує їхні праці, визначаючи внесок багатьох із них у вивчення проблеми, робить огляд праць західних славістів (російських, польських, німецьких, американських), показує їхні здобутки, виділяє слабі моменти (С. 47—63).

Надзвичайно важливо для автора рецензованої книжки — встановити шляхи розрізнення понять *білінгвізм* — *інтерференція* — *змішування мов*. Відповідно до класифікації Е. Гаугена, в ситуаціях поширення двох контактних мов дослідниця розрізняє 1) перемикання кодів, 2) інтерферен-

цію і 3) повну інтеграцію кодів. Лариса Масенко твердить — і має для цього всі підстави: „Якщо в свідомості носіїв координативного білінгвізму дві мовні системи співіснують автономно і це дає їм можливість попеременно вживати то одну, то другу мову [...], то в свідомості носіїв суржику відсутнє чітке розрізнення двох мовних систем, що спричиняє хаотичне змішування елементів обох мов“ (С. 64). Отже, усвідомлене й контрольоване володіння двома мовами (яке згодом стає автоматичним) усуває можливість вживання суржику, свідомість блокує процес стихійного змішування мов.

У теоретичному плані розставлено відповідні акценти. Однак мовна практика постійно постачає факти хворобливого стану мовлення окремих її носіїв, де не так легко діагностувати. Приміром, маємо порушення норми на рівні орфоєпії, які перераховує авторка, характеризуючи мову політників. Це вимова А на місці ненаголошеного О; м'яка чи пом'якшена вимова твердих приголосних, оглушення дзвінких приголосних, невміння артикулювати український нескладотворчий [ў], додамо до цього горизонтальний тип мовлення, т. зв. хвилеподібне мовлення, яке виникає через невлас-

тиве для української мови скорочення складів та порушення типу наголошування — замість напружено силового, відчутний тільки силовий наголос.

Можливо, такі „зсуви“ в артикуляційному механізмі, у природній вимові результат не лише інтерференції, може, це невміння перемикає коди, „ремонтувати“ зламані коди, опанувати артикуляційним кодом? Адже витвір голосових зв'язок разом з іншими органами мовотворення — це не те саме, що творіння руки, яка пише і має змогу ще й редагувати. Мабуть, серед мовних гібридів, зокрема в усному варіанті, треба бачити якісь про-

міжні типи. А з авторкою слід погоджуватися в тому, що для досліджуваного явища — суржику важливим завданням лишається встановити критерії інтерферованого та змішаного мовлення. Дослідити на багатому фактичному матеріалі, зокрема на польових текстах, допоможуть, на переконання Лариси Масенко, спростувати твердження про тотальне домінування суржику.

Рецензована книжка дає підстави стверджувати, що світло в тунелі все-таки можна розгледіти, з уваги хоч би на те, що, як свідчить опитування, серед різних соціальних верств у різних регіонах нашої держави *суржик трактують як неперестижний мовний гібрид* — і не тільки українці, а й опитувані росіяни. Отже, не лише зростає освіченість серед нашої людності, а й формується, навіть у багатьох стає стійким, відчуття естетики слова, до розуму приєднується вухо, яке вчиться чути красу людського слова, звуку.

Найважливіші положення.

1. Серед людності поширеним має бути переконання в тому, що мова — не лише засіб спілкування. Вона нерозривно пов'язана з культурою людини, свідомістю. Мова — символ державності і нашого буття у світі.

2. Мішане мовлення формує етномаргіналів, відбувається залучення до іншої культури, дуже поверхневе; це призводить до знекультурення людини, люмпенізації населення.

3. У мовленні частини людності, сформованої

в деспотичній системі, суржик тісно пов'язаний з брутальною лайкою. Це не тільки світоглядна і культурна убогість, а й соціальний цинізм його носіїв. Однак не кожна всяка перша-ліпша мовна помилка — це вже суржик.

4. Зупинити патологічне шкідництво, хворобливі мовно-культурні процеси денаціоналізації і соціальної деградації може лише мобілізація всіх інтелектуальних сил суспільства, що особливо важ-

ливо нині, коли державні структури усунулись від свого прямого обов'язку.

5. Ряд причин обумовив те, що центри міжособистісних і міжкультурних контактів переміщуються до Інтернету. Отже, першочергове завдання української інтелігенції — розширення в Інтернеті українського сегмента, що стане однією з важливих протидій свідомим русифікаторам.

Олександра СЕРБЕНСЬКА

Лідія Коць-Григорчук. Дипінті українських середньовічних ікон.— Львів: Вид-во „Літопис“, 2011.— 400 с.

Рецензована книжка — підсумок довголітньої і сумлінної наукової праці відомої української вченої, знавця чималої кількості мовознавчих і споріднених ділянок українознавства, проф. Лідії Михайлівни Коць-Григорчук. Видана вона солідно й бездоганно, навіть з естетичного погляду.

Лідія Коць-Григорчук — колишня студентка і вірна послідовниця відомого львівського мистецтвознавця Іларіона Свенціцького та близька співпрацівниця його доньки Віри, теж видатного мистецтвознавця, зокрема в ділянці сакрального мистецтва. Вона була вірною сподвижницею діяльності й особистою приятелькою вучниці Івана Франка, Зиновії, разом із якою починала свою наукову працю під опікою відомого філолога Лукії Гумецької. Лідія Михайлівна закріплювала пам'ять про проф. Івана Крип'якевича, Івана Ковалика, Всеволода Ганцова і ряд інших визначних постатей української науки, у численних згадках та розвідках.

Л. Коць-Григорчук відіграла визначну роль і в створенні „Атласу української мови“ (1988), особливо його другого тому, де опубліковано 86 її карт. Слід також відзначити, що Лідія Михайлівна була редактором цього тому, проте у зв'язку з репресіями її прізвище викреслено. Відомі теж численні інші наукові праці Коць-Григорчук із мовознавства.

У рецензованій книжці матеріял згрупований професійно й доцільно, із широким науковим апаратом (примітки, пояснення скорочень, іменний покажчик, бібліографія використаних джерел). До текстів доданий альбом світлин описуваних ікон та написів на них (з палеографічними опрацюваннями), незвичайно дбайливо викінчених і старанно анотованих.

Тема праці вимагала від автора глибоких і широких знань не лише з мовознавства із широким розгалуженням його спеціальностей, а й з історії нашого народу, його церков та взагалі духовного життя, а ще й мистецтвознавства, релігійних течій та проблем тогочасної України і суміжних земель.

Мабуть, і сама назва опрацьовуваного предмету „дипінті“ не надто звична. Такі написи на ста-

ровинних іконах тривалий час були поза увагою мистецтвознавців. Попри те, Л. Коць-Григорчук виявила джерело відомостей про наше середньовічне культурне образотворче життя, постаті творців та місця постання творів, а також про розвиток мови, письменства, навіть форм письма, вживаних на нашій землі. Дає, наприклад, теж новий, такий важливий підхід до предмета студій, можливості слідкування за ранніми процесами проникання української живої мови у прадавню церковнослов'янську. Автор підтверджує поширеність письменности тогочасної України (для кого ж були вміщені численні дипінті і на іконах сільських церков!?) і багато інших знахідок, цінних для пізнання наших духовних джерел давніх століть.

У книжці всі ці аспекти взяті до уваги на тлі описуваних тодішніх складних історичних культурних та релігійних відносин, що відбулося на ментальності, а тим самим і на творчості нашого народу, і тому вимагає точного наукового розгляду.

Довголітні студії автора, проваджені на основі розгляду написів на стародавніх іконах у численних львівських та інших, навіть закордонних музеях та церквах, давали їй можливість пізнання потрібних матеріялів студій „de visu“. Ці знахідки, підкріплені відомостями з доступних численних джерел, дали свої передбачені плоди. Ось у багатій бібліографії цього видання подані статті із українських, польських, російських, англійських джерел, а в бібліографіях при інших її виданнях (як-от „Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору“ видання Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 2002) також німецькі, білоруські, чеські, словацькі, французькі. Такі широкі горизонти знання давали авторові далекосяжні можливості порівнювати й узгоджувати різноманітні інформації, погляди та завершити ці здобутки добре обґрунтованими логічними висновками.

Автор вміло й переконливо полемізує із дотогочасними знавцями цієї широкої теми, наприклад, виводить початки українського друкарства від ді-

